

مبانی نشانه‌شناسی

رولان بارت

مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی

۱۳۹۷

Barthes, Roland

سرشناسه: بارت، رولان، ۱۹۱۵ - ۱۹۸۰ م.

عنوان و نام پدیدآور: مبانی نشانه‌شناسی / رولان بارت؛ مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی.

مشخصات نشر: تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: چهارده، ۹۶ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۳۶-۴۵۹-۱

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: عنوان اصلی: Eléments de Semiology, 1967.

یادداشت: کتاب حاضر از متن انگلیسی تحت عنوان "Elements of Semiology, c1967" به فارسی ترجمه شده است.

یادداشت: کتاب حاضر نخستین بار با عنوان "عناصر نشانه‌شناسی" با ترجمه مجید محمدی توسط انتشارات الهدی در سال

۱۳۷۰ منتشر شده است.

عنوان دیگر: عناصر نشانه‌شناسی

موضوع: معنی‌شناسی

موضوع: Semantics

شناسه افزوده: رشیدی، صادق، ۱۳۵۹ - ، مترجم

شناسه افزوده: دوستی، فرزانه، ۱۳۵۴ -

شناسه افزوده: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

شناسه افزوده: Elmi - Farhangi Publishing Co.

رده‌بندی کنگره: P ۳۲۵/۲م۹ ۱۳۹۷

رده‌بندی دیویی: ۴۰۱/۴۳

شماره کتابشناسی ملی: ۴۷۷۵۲۹۹

مبانی نشانه‌شناسی

نویسنده: رولان بارت

مترجمان: صادق رشیدی و فرزانه دوستی

چاپ نخست: ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی و مرکز پخش: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقان، تهران ک.ا، کوچه

کمان، پلاک ۲۵؛ کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۸۸۷۷۴۵۶۹ - ۷۰

۸۸۷۷۴۵۶۹ - ۷۰؛ فکس: ۸۸۷۷۴۵۶۹؛ تلفن مرکز پخش: ۸۸۶۶۵۷۲۸ - ۲۹؛ تلفکس: ۸۸۶۶۵۷۲۸ - ۴۴؛ ۸۸۶۶۵۷۲۸ - ۴۴

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

وبسایت فروش آنلاین: www.farhangishop.com

فروشگاه مرکزی (پرنده آبی): خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، بین بلوار گلشهر و ناهید، کوچه گلفام،

پلاک ۷۲؛ تلفن: ۲۲۰۲۴۱۴۰ - ۳

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۱۶ - ۶۶۹۶۳۸۱۵ و ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳؛

تلفن: ۸۸۳۴۳۸۰۶ - ۷

فروشگاه سه: خیابان کارگر شمالی، روبه‌روی پارک لاله، نبش کوچه ستاره، نمایشگاه و فروشگاه

محصولات فرهنگی سازمان تأمین اجتماعی، پلاک ۱

فهرست مطالب

مقدمه	نه
۱. زبان (لانگ) و گفتار (پارول)	۱
۱-۱. در زبان‌شناسی	۱
۱-۱-۱. در سوسور	۱
۱-۱-۲. زبان (لانگ)	۲
۱-۱-۳. گفتار (پارول)	۳
۱-۱-۴. دیالکتیک زبان و گفتار	۳
۱-۱-۵. در یلمسلف	۵
۱-۱-۶. برخی از مسائل	۷
۱-۱-۷. زبان فردی	۱۰
۱-۱-۸. ساختارهای دوتایی	۱۱
۱-۲. چشم‌اندازهای نشانه‌شناختی	۱۳
۱-۲-۱. زبان، گفتار و علوم اجتماعی	۱۳

- ۱-۲-۲. نظام پوشاک..... ۱۵
- ۱-۲-۳. نظام خوراک..... ۱۷
- ۱-۲-۴. نظام اتومبیل، نظام اسباب و اثاث..... ۱۸
- ۱-۲-۵. نظام‌های مختلط..... ۱۹
- ۱-۲-۶. مسائل (۱): خاستگاه اصلی نظام‌های دلالتی گوناگون..... ۲۰
- ۱-۲-۷. مسائل (۲): نسبت بین زبان و گفتار در نظام‌های گوناگون .. ۲۲
۲. دال و مدلول..... ۲۵
- ۲-۱. نشانه..... ۲۵
- ۲-۱-۱. دسته‌بندی نشانه‌ها..... ۲۵
- ۲-۱-۲. نشانه زبان‌شناختی..... ۲۸
- ۲-۱-۳. صورت (فرم) و محتوا..... ۲۹
- ۲-۱-۴. نشانه نشانه‌شناختی..... ۳۱
- ۲-۲. مدلول..... ۳۳
- ۲-۲-۱. ماهیت مدلول..... ۳۳
- ۲-۲-۲. دسته‌بندی مدلول‌های زبان‌شناختی..... ۳۴
- ۲-۲-۳. مدلول‌های نشانه‌شناختی..... ۳۶
- ۲-۳. دال..... ۳۷
- ۲-۳-۱. ماهیت دال..... ۳۷
- ۲-۳-۲. دسته‌بندی دال‌ها..... ۳۸
- ۲-۴. دلالت..... ۳۸
- ۲-۴-۱. همبستگی دلالت‌مند..... ۳۸
- ۲-۴-۲. اختیاری و انگیزشی در زبان‌شناسی..... ۴۰

۴۲	..... ۳-۴-۲. اختیاری و انگیزی در نشانه‌شناسی
۴۵	..... ۵-۲. ارزش
۴۵	..... ۵-۲. ۱. ارزش در زبان‌شناسی
۴۷	..... ۵-۲. ۲. مفصل‌بندی
۴۹	..... ۳. هم‌نشین و نظام
۴۹	..... ۱-۱. دو محور زبان
۴۹	..... ۳-۱-۱. روابط هم‌نشینی و متداعی
۵۱	..... ۳-۱-۲. متعارف و مع از دریا کوبسن
۵۲	..... ۳-۱-۳. چشم‌اندازهای نشانه‌شناختی
۵۳	..... ۳-۲. هم‌نشین
۵۳	..... ۳-۲-۱. هم‌نشین و گفتار
۵۵	..... ۳-۲-۲. انفصال (ناپیوستگی)
۵۶	..... ۳-۲-۳. آزمون جانشین‌سازی
۵۸	..... ۳-۲-۴. واحدهای هم‌نشینی
۶۰	..... ۳-۲-۵. قیود ترکیبی
۶۲	..... ۳-۲-۶. هویت و فاصله واحدهای هم‌نشینی
۶۱	..... ۳-۳. نظام
۶۳	..... ۳-۳-۱. تشابه و عدم تشابه، تفاوت
۶۶	..... ۳-۳-۲. تقابل‌ها
۶۷	..... ۳-۳-۳. دسته‌بندی تقابل‌ها
۷۲	..... ۳-۳-۴. تقابل‌های نشانه‌شناختی
۷۳	..... ۳-۳-۵. دوگانه‌گرایی

۳-۶. طبیعی سازی ۷۶

۳-۷. سرپیچی: نظام هم‌نشینی ۷۹

۴. دلالت صریح و دلالت ضمنی ۸۳

۴-۱. نظام‌های نامیزان یا نامطبق ۸۳

۴-۲. دلالت ضمنی ۸۵

۴-۳. فرازبان ۸۶

۴-۴. دلالت ضمنی و فرازبان ۸۷

نتیجه‌گیری: روش‌شناسانه شناختی ۸۹

مآخذ ۹۳

مقدمه

در دوره زبان‌شناسی عمومی (چاپ نخست: ۱۹۱۶)، سوسور وجود دانش عمومی نشانه‌ها یا نشانه‌شناسی^۱ را بدیهی شمرده بود، که زبان‌شناسی نیز تنها بخشی از آن است. راین اساس، هدف نشانه‌شناسی بررسی هر نظام نشانه‌ای فارغ از موضوعات خاص و ماهیت آن است: تصاویر، ژست‌ها، اصوات موسیقی، اشیاء و همه وابستگی‌های پیچیده‌شان که محتوای یک آیین، محفل، یا سرگرمی همگانی را تشکیل می‌دهند. هر کدام این مجموعه‌ها اگرچه [نظام‌های] زبانی نیستند اما دست کم دلالت‌مند هستند. امروزه شکی نیست که به سبب نه تنها ارتباطات گروهی، حوزه گسترده معنای رسانه وابستگی ویژه‌ای پیدا کرده است، درست همان‌طور که موفقیت رشته‌هایی مثل زبان‌شناسی، نظریه اطلاعات، و... در صورتی، و مردم‌شناسی ساخت‌گرا موجب شده است ابزارهای تازه‌ای در اختیار تحلیل معناشناختی قرار بگیرد. در حال حاضر، نوعی تقاضا برای نشانه‌شناسی وجود دارد، اما نه از جانب چند پژوهشگر با گرایش‌های گذرا، بلکه نیازی است برآمده از خود تاریخ جهان مدرن.

1. Cours de linguistique générale

2. semiology

واقعیت این است که اگرچه ایده‌های سوسور بسیار وسیع بوده‌اند، اما نشانه‌شناسی همچنان دانشی نوپاست. دلیلش خیلی ساده است. سوسور، که عمده نشانه‌شناسان در این حوزه به او اقتدا می‌کنند، فکر می‌کرد زبان‌شناسی تنها بخشی از دانش نشانه‌ها را تشکیل می‌دهد. اما حالا قریب به یقین باید گفت که در زندگی اجتماعی امروز، نظام‌های نشانه‌ای دامنه‌داری وجود دارند که خارج از حیطه زبان انسان‌اند. تا اینجا دل مشغولی نشانه‌شناسی، رمزگان‌های نه‌چندان فایده‌مند، مثل رمزگان بزرگراه^۱، بوده است. در حال حاضر، اگر ما به سمت نظام‌هایی برویم که باست جامعه‌شناختی آن‌ها خیلی سطحی است، دوباره با زبان مواج می‌شویم. درست است که اشیاء، تصاویر، و الگوهای رفتاری دلالت می‌دهند، دلالت‌مندی آن‌ها در سطحی کلان مطرح است، اما هرگز مستقل بوده‌اند؛ بلکه هر نظام نشانه‌شناختی به نوعی با زبان آمیخته است. مثلاً جایزه^۲ با محتوای تصویری مواجهیم، معنا با پیام زبان‌شناختی تصدیق می‌شود (که معمولاً در سینما، تبلیغات، کمیک استریپ، عکاسی مطبوعاتی، ... اتفاق می‌افتد) و بنابراین، دست کم بخشی از پیام آیکونیک از منظر روایت، ساختاری، یا حشو می‌شود یا در نظام زبانی مستحیل می‌شود.^۳ موند مجموعه اشیاء (پوشاک و خوراک) هم تازمائی می‌توان آن‌ها را نام برش‌مرد که از ساحت زبان عبور کرده باشند؛ زبانی که دال‌ها را (از میان هر ت نام‌ها) برگزیند و به مدلول‌ها (بر اساس کارکرد یا علت) نامی عطا کند. به رغم توسعه بازنمودهای تصویری، اکنون ما حتی بیش از پیش به یک تازمائی بسته

۱. Highway Code: منظور، مجموعه نشانه‌های دیداری - نوشتاری تابلوها و علائم راهنمایی

و رانندگی است. - م.

۲. در سینما، تابلوهای تبلیغاتی، کمیک استریپ و مثال‌های دیگری که بارت آورده است، نشانه‌های محض تصویری (یا آیکونیک) معمولاً با جملات، روایت‌ها، نقل‌قول‌ها یا ساختارهای زبانی همراه‌اند که بخشی از بار انتقال معنا را بر دوش می‌کشند. - م.

3. nomenclature

به نوشتار دچاریم. و سرانجام آنکه در یک نظام تصویری، و ابژه‌هایی که مدلول‌های مستقل از زبان داشته باشند، هر چه بیشتر ناممکن می‌شود. برای درک دلالت‌های محتوا، ناچار از فردی کردن زبان هستیم؛ هیچ معنایی که تعین یافته^۱ نباشد امکان وجود ندارد و جهان مدلول‌ها چیزی جدا از جهان زبان نیست.

پس در دو برخورد با محتوای غیرزبانی، نشانه‌شناسی دیر یا زود در مسیر خود ناچار به یافتن یک زبان (به مفهوم عام کلمه) است که هم نقش الگو را ایفا کند، و هم اجزای سازنده، تقویتی^۲، یا مدلول آن را فراهم کند. حتی در این حالت هم، چنین زبانی دقیقاً زبان زبان‌شناس نیست؛ زبانی، نوعی است که واحدهای آن دیگر واج^۳ و تک‌واج^۴ نیستند، بلکه پاره‌های بزرگ‌تر از گفتمان‌اند که بر اشیاء یا بخش‌هایی که معنی‌شان شالودهٔ زبان را می‌سازد و در عین حال مستقل از آن وجود ندارد، دلالت می‌کنند. بنابراین، شاید غایت نشانه‌شناسی آن است که در علم فرازبان‌شناسی^۵، که مواد تشکیل دهنده‌اش اسطوره، روایت، و نشریات‌اند، یا از سوی دیگر همهٔ چیزهایی که شفاهی، تمدن ما را ساخته‌اند (در جراید، آگهی‌ها، مصاحبه‌ها، کالمات، یا شاید حتی زبان درونی^۶ که قانون تخیل بر آن حکم می‌راند) ادغام شود. حالا باید با امکان وارونگی ادعای سوسور روبه‌رو شویم: زبان‌شناسی بخشی از دانش عمومی نشانه‌ها نیست، حتی بخش ممتاز آن هم نیست؛ بلکه نشانه‌شناسی است که بخشی از زبان‌شناسی را تشکیل می‌دهد. دقیقاً بر بگویم، آن بخشی است که واحدهای بزرگ دلالت‌مند گفتمان را در بر می‌گیرد. با این وارونگی، جا دارد به نقش مردم‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌کاوی، و سبک‌شناسی در وحدت بخشی به مفهوم دلالت در تحقیق حاضر اشاره کنیم.

1. designated

2. relay

3. phoneme

4. moneme

5. trans-linguistics

6. inner language

شکی نیست که نشانه‌شناسی یک روز باید شخصیت خود را عوض کند، اما قبل از آنکه شکل معینی به خود بگیرد، ابتدا باید از پس آزمون خودش برآید، ممکن‌ها و غیرممکن‌های خود را بشناسد، و این تنها در صورت کندوکاوهای مقدماتی، عملی است. پیش از هر چیز، باید اذعان کنم که چنین کندوکاوی هم نابجاست و هم شتابزده. نابجاست، چون دانش نشانه‌شناسی در حال حاضر تنها رونوشتی از دانش زبان‌شناسی است؛ شتابزده است، چون این دانش را باید بی‌درنگ، لااقل در پروژه‌ای که با اشیاء غیرزبانی سروکار دارد، به کار بست.

هدف از «عناصر» ارائه‌شده در اینجا، استخراج مفاهیم تحلیلی^۱ از بدنه زبان‌شناسی است؛ مفاهیمی کلی که بر فرض اولیه، برای شروع پژوهشی نشانه‌شناسی کفایت می‌کنند. این عناصر گردآورده قرار نیست در مسیر پژوهش دست‌نخورده باقی بمانند؛ نشانه‌شناسی هم ملزم نیست همواره از الگوی زبان‌شناختی دقیقی پیروی کند.^۲ ما فقط مجموع اصطلاحاتی را پیشنهاد و شرح می‌دهیم، با این امید که فتح بابی (هرچند گذرا) بر مطالعه حجم انبوه و ناممکن داده‌های معنادار باشد. در واقع، آنچه ادعای انجامش را داریم دستیابی به اصالت دسته‌بندی پرسش‌هاست. در نتیجه، عناصر نشانه‌شناسی است چهار عنوان کلی وام‌گرفته از زبان‌شناسی ساخت‌گرا دسته‌بندی می‌شوند: ۱. زبان، گفتار، ۲. مدلول و دال، ۳. هم‌نشین و نظام، و ۴. دلالت صریح و دلالت ضمنی. خواهید دید که همه این عناوین، صورت‌بندی و گاه دارند تا خواننده دریابد که در تفکر ساخت‌گرا، دسته‌بندی دوتایی مفاهیم

۱. «مفهوم مسلماً یک چیز نیست و منحصر به ذهنیت مفهوم هم نیست. مفهوم ابزار است و تاریخ است؛ یعنی بسته‌ای از امکان‌ها و موانعی که در جهان زیسته دخالت دارند» (G. G. Granger, *Méthodologie économique*, p. 23).

۲. خطری که لوی استراوس هم بر آن تأکید داشته است:

Lévi-Strauss, *Anthropologies Structurales*, p. 58. *Structural Anthropology*, tr. by Claire Jacobson and Brooke Grundfest Schoepf, pp. 47-48.

آن‌چنان رایج است^۱ که گویی فرازبان زبان‌شناس مانند آینه‌ای ساختارِ دوگانه نظام توصیفی خود را بازتولید می‌کند. همان‌طور که به فراخورِ متن اشاره خواهیم کرد، بررسی دلایل ترجیح دسته‌بندی‌های دوگانه در گفتمان علوم اجتماعی معاصر بسیار آموزنده است. رده‌بندی این علوم، در صورت شناخت مناسب، بی‌شک روشنگر نکات بسیاری در حوزه تخمین روشنفکری زمانه ماست.

---

۱. این ویژگی (با شبهاتی) مورد توجه کوهن هم بوده است:

M. Cohen, "Linguistique modern et idéalisme", in *Recherches internationals*, May 1958, no. 7.